

מול פני ההיסטוריה

זיכרון

ג'ורג' ל' מוסה

החברה ההיסטורית הישראלית

ג'ורג' ל' מוסה

מול פני ההיסטוריה – זיכרונות

ג'ורג' ל' מוסה

מול פני ההיסטוריה

זיכרונות

תרגמה מאנגלית

איה ברויאר

החברה ההיסטורית הישראלית
ירושלים

Originally published in English under the title
Confronting History – A Memoir
by George L. Mosse
© 2000 by The University of Wisconsin Press

ערך והביא לבית הדפוס יחזקאל חובב

תרגום ספר זה מומן
מעזבונו של ג'ורג' ל' מוסה

© Copyright by The Historical Society of Israel, Jerusalem

Printed in Israel, 2004

מסת"ב 965-227-189-6 ISBN

מספר קטלוגי 185-505 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות לחברה ההיסטורית הישראלית, תשס"ד
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מבין האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	זאב לאקיר: פתח דבר	
15	הקדמה: במגרש הביתי	פרק ראשון
20	הסביבה	פרק שני
33	ענייני משפחה	פרק שלישי
68	חישול אופי בסאלם	פרק רביעי
87	חויית הגלות	פרק חמישי
111	התעוררויות פוליטיות	פרק שישי
132	דריסת רגל	פרק שביעי
149	שנותי באיובה	פרק שמיני
172	בבית לבסוף	פרק תשיעי
195	התמודדות עם ההיסטוריה	פרק עשירי
212	מסע לירושלים	פרק אחד־עשר
229	נספת: לונדון כבית	פרק שנים־עשר
239	העבר כהווה	פרק שלושה־עשר

ג'ורג' מוסה, מגדולי המורים בקרב ההיסטוריונים האמריקנים בני דורו, נמנה כנראה עם המוכרים שבהם מעבר לים והיה ללא ספק אחד האהובים שבהם. סקירות רבות, ארוכות ומעמיקות, התפרסמו על חייו ועל עבודתו בעיתונות הגרמנית והצרפתית, וגם באיטליה ובישראל. הן הוכיחו, בין היתר, שג'ורג' הפך לאגדה בעודו בחיים, שכן בין הסיפורים שהופיעו בהן היו כאלה שקרוב לוודאי שלא היו ולא נבראו, ליתר דיוק, לא התרחשו באופן שבו תוארו. בארצות הברית, שבה ההתעניינות הציבורית בהיסטוריונים נופלת בהרבה מההתעניינות בדרנים או בפוליטיקאים, נתפרסמו, ברוב המקרים, רק הודעות פטירה קצרות ושטחיות. ה"ניו יורק טיימס" הציג תמונה של מישוה אחר ומתחתיה השם "ג' ל' מוסה", והדבר היה משעשע מן הסתם מאוד את ג'ורג'.

הוא נולד למשפחה יהודית גרמנית בולטת ועשירה מאוד. אביו, סבו, מרקוס מוסה, היה רופא בעיר קטנה בחבל פוזן. בנו של מרקוס, רודולף, עקר לברלין וייסד ב-1867 את מה שעתידה הייתה להיות סוכנות הפרסום הגדולה ביותר במדינה, ולאחר מכן אימפריית תקשורת שספינת הדגל שלה הייתה העיתון המפורסם *Berliner Tageblatt*. זמן קצר אחרי מותו של מוסה ראה אור כרך עב כרס, שהציג הן את קורותיה של משפחת מוסה הגרמנית-יהודית במאות התשע-עשרה והעשרים הן את תולדות האימפריה העסקית שלה (Elisabeth Kraus, *Die Familie Mosse: Deutsch-jüdisches Bürgertum im 19. und 20. Jahrhundert*, Munich 1999).

ג'ורג' העביר חלק גדול מנעוריו בבית אחוזה מדרום לברלין. אגף שלם של בית האחוזה עמד לרשותו. היו לו שם משרתים ואומנות, בדרך כלל מבריטניה ומצרפת, וביום הולדתו הייתה התזמורת המקומית משמיעה לו סרנדות. ייתכן בהחלט שרקעו הוא שהעניק לו את הביטחון העצמי, את התחושה שהוא מוגן ואת הנדיבות שאפיינו אותו בהמשך חייו, תכונות שלמרבית הצער אינן חזון נפרץ אפילו במקצועו. הוא העריך תמיד את עבודתם של אחרים; הייתה בו תוקפנות מעטה בלבד, ואף לא שמץ של

רברבנות או של דחף להתנאות במוחו המבריק. בקיצור, הוא היה חף לחלוטין מהתנשאות ומרוע. המשפחה איבדה את רוב נכסיה ב־1933, אבל שבה וקיבלה חלקים מהם אחרי המלחמה. לא היכרתי מישהו שהכסף היה כל כך חסר משמעות בעיניו כמותו. ספק אם היו לג'ורג' יותר משתי חליפות בזמן כלשהו בחייו, והוא חי את חיייו בצניעות מרובה. באוספי החרסינה והכלים המוזיקליים הנדירים והיקרים של המשפחה הוא ראה בעיקר מטרד. הוא היה כמדומה תלמיד פרוע בבית הספר העממי, ולכן שלחו אותו הוריו לאחר מבתי הספר המתקדמים ביותר, טירת סאלם, שבה גם למד הנסיך פיליפ. משם הוא הגיע לאנגליה דרך שווייץ וצרפת. הוא התקבל לבות'ם, בית הספר הקווייקרי שליד יורק, ואחר כך למד היסטוריה בקיימברידג'. ואולם הוא זכה לעידוד מועט בלבד. מנהלו של קולג' עמנואל אמר לו: "אנשים מסוגכם הופכים לעיתונאים, לא להיסטוריונים". בפרוץ המלחמה הוא שהה כתייר בניו־יורק. בשארית כספו הוא קנה כרטיס רכבת לפילדלפיה, שבה, כך נאמר לו, ישנם קווייקרים רבים. הוא שאל היכן נמצאת המכללה הקווייקרית הקרובה ביותר, הציג עצמו לנשיא של מכללת הוורפורד, ולאחר שעשה עליו רושם טוב, שמע את מילת הקסם: "התקבלת".

ג'ורג' כותב בזיכרונותיו כי מעולם לא חווה את החסכים האישיים והרוחניים של הגלות; להפך, הגלות הפיחה בו מרץ והעמידה בפניו אתגרים יותר מכל דבר אחר שחווה אי פעם: "קיומי היה מובטח, עתידי היה מתוכנן, ובסופו של דבר אמור הייתי להצטרף לחברה המשפחתית ולהישאר בה. כתוצאה מכך, הייתי נער חסר כיוון, חסר תכלית של ממש בחיים...". אל התכלית והכיוון הגיע באנגליה ועוד יותר מכך באמריקה, משנעורה בו ההתעניינות בהיסטוריה ובפוליטיקה. התמזל מזלו לגלות כי הרווארד מציעה מלגה לסטודנטים ילידי רובע שרלוטנבורג בברלין, והוא היה הסטודנט היחיד שעמד בתנאי המלגה. אבל הקריירה שלו כמעט נקטעה בהרווארד בגלל שני טיפוסים אקסצנטריים שישבו בוועדת הדוקטורט שלו, ואחד מהם שכנע את עצמו שמכיוון שג'ורג' הוא בן למשפחת מו"לים, הרי שהוא חייב להיות מומחה לדפוס, נושא שעליו הוא לא ידע כמעט דבר. לאחר שהתגבר על מכשול זה, הוא עשה את דרכו לאוניברסיטת איובה, ובה קיבל את משרת ההוראה הראשונה שלו בשנת 1944.

עד מהרה התברר לו שהוא בורך בכישרון נדיר לדיבור בפני קהל. אישיותו הביישנית, המסוגרת משהו בחייו האישיים, השתנתה בנוכחותם של חמש מאות סטודנטים, וקולו נעשה תקיף יותר. הוא ניחן בכישרון הנדיר

לעורר עניין ואפילו התלהבות בקרב אנשים צעירים בנושא שעליו דיבר. במשך השנים הגיעו להרצאותיו אלפים רבים, והוא נעשה כה פופולרי בקרב הסטודנטים עד כי הם הציגו, בלי ידיעתו, את מועמדותו למשרה של חוקר מקרי המוות המחוזי (הוא נוצח בקולות בודדים). בסוף שנות השישים ובשנות השבעים, עם המעבר לוויסקונסין, גדלו המוניטין שלו והתפשטו. בנוסף למשרתו במדיסון, הוא קיבל קתדרה באוניברסיטה העברית בירושלים, והיה בין המרצים הבודדים שהותר להם להרצות בה בשפה אחרת זולת העברית. כמו כן לימד שיעורים שנתיים באוניברסיטת קורנל האמריקנית וכן במינכן, בפריס ובקיימברידג' שבאנגליה.

ג'ורג' נהג רוחב לב מופרז בזמנו. רק לעתים רחוקות הוא דחה הזמנות, אפילו בערוב ימיו, כשקשה היה לו לנסוע ממקום למקום. הוא לא היה אדיש לכיבודים (הוא קיבל שלושה תוארי דוקטור לשם כבוד בחודש האחרון לחייו), אבל יותר מכך היו חשובים בעיניו הסטודנטים שלו. מבין המרצים המכובדים הרבים שיצאו מקרב תלמידיו, כמעט כולם נעזרו בו בצעדיהם הראשונים והקשים במקצוע. לעונג היה לי לעבוד אתו. הוא ואני ייסדנו את ה"*Journal of Contemporary History*" (כתב העת להיסטוריה בת זמננו) בשנת 1965, והיינו בקשר כמעט יומיומי עד לשבוע שבו נפטר. אינני זוכר אפילו מריבה אחת במשך יותר משלושה עשורים, ולא בגלל שהסכמנו תמיד זה עם זה או שקל היה לנו להתפשר. הוא לא היה קדוש ואף לא פרפקציוניסט. הכתיב שלו היה מפוקפק בכל השפות (הדגש בטירת סאלם היה על עיצוב האופי ולא על תורת הכתיב), והוא ביטל בזלזול תאריכים בהיסטוריה כאחד האצילים. בחיבור ביוגרפי על הוריו הוא כתב, כי אביו הזמין את אדית פיאף להופיע בברלין בשנת 1919. הערתי לו שהדבר אינו מתקבל על הדעת שכן פיאף הייתה אז בת חמש, ואולי התכוון לאיווט גיבר (Guilbert) או למיסטינגט (Mistinguett)? כמובן, השיב, אבל מה זה משנה בעצם?

ג'ורג' היה רדיקלי במזגו, אבל הדבר בא כרוך ברוח של סובלנות, מצרך נדיר בקרב מורדים. הוא עודד את תלמידיו לקרוא את מרקס בזמן שהדבר לא היה אפנתי כלל, אבל גם היה עליהם לקרוא את הוגי הימין. רוח האדיקות והכיתתיות הייתה זרה לו, כשם שלא רחש אהדה כלשהי לגדרנות רדיקלית ולהגינות פוליטית. מבית מדרשו יצאו אנשי שמאל ואנשי ימין כאחד, ואלה גם אלה היו חשובים בעיניו.

הטווח של תחומי ההתעניינות שלו היה רחב. הוא החל את הקריירה המקצועית שלו כמומחה לאנגליה בתקופת הרפורמציה והפגין עניין מיוחד

בדת (לטענתו, הוא היה מסוגל לנהל את טקס המיסה, ואין לי כל סיבה לפקפק בכך). לאחר מכן משך אותו עידן הפשיזם ובעיקר היבטיו האידאולוגיים והתרבותיים – דרכי המלך והדרכים הצדדיות של הלאומנות הקיצונית והחשיבה הגזענית באירופה של המאה העשרים. בתחום זה הוא כתב את מחקריו בני הקיימא ביותר. אבל לא איש כמותו יקפא על שמריו, וחקר הפשיזם הוביל אותו לתחומים אחרים, שאנשים מסוימים חשבו בשעתו כי אין הם ראויים להיסטוריונים מסורתיים, כמו הנציונליזציה של ההמונים, סימבוליזם פוליטי בזמננו, ולקראת סוף חייו, במידה גוברת והולכת, חקר הגבריות והמיניות.

מדוע העדיף בשלב מאוחר יותר את הפשיזם על פני תולדות הרפורמציה באנגליה? הוא הגיע כנראה למסקנה שעבודה כה רבה נעשתה בתחום ההיסטוריה של המאה השש־עשרה עד שלא נותר לו די מקום להעלות לה תרומה של ממש משלו. תחום הפשיזם, לעומת זאת, עדיין לא נחקר בשיטתיות בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים. כפי שג'ורג' ניסח זאת בגיליון הראשון של ה־*Journal of Contemporary History*: "במאה שבה אנו חיים הותירו שתי תנועות מהפכניות את חותמן באירופה: זו שצמחה מתוך המרקסизם, והיא מעסיקה היסטוריונים ואנשי מדע המדינה זה עשורים רבים, והפשיזם, שהיא תנועה שהונחה". אכן, כמה מן המחקרים הבסיסיים על נושא זה כבר פורסמו, אבל הם עסקו בעיקר בהיסטוריה פוליטית ומוסדית או במדיניות החוץ של הרייך השלישי. ג'ורג' התעניין בראש ובראשונה בתחום ההיסטוריה האינטלקטואלית, שאותה הוא פירש בדרך מאוד ליברלית (וראליסטית לדעתי), תוך שהוא כולל במסגרת זו לא רק את הגדולים שבהוגי הדור אלא גם פופולריזטורים ותמהונים, שלכמה מהם נודעה השפעה לא קטנה בשעתו; לא רק ספרות גבוהה אלא גם ספרות הבלים. הדעה המקובלת היום היא שאי אפשר להבין את הימין הקיצוני בגרמניה מבלי לתת את הדעת על מבשריו הכיתתיים: תולה (Thule) וליבנפלס (Liebenfels) וההוגים הגזעניים המוקדמים, וכן סופרים עלומים, שנשכחו זה מכבר, אך השפעתם בשעתו לא הייתה מבוטלת כלל. בגרמניה הייתה תת־תרבות פולקית שלמה שמעטים מחוץ לחוגים אלה התייחסו אליה אי פעם ברצינות, ויתרוננו של ג'ורג' טמון בכך שהוא היה אחד הראשונים שעשה כן ובכך קידם רבות את התחום כולו.

ואולם הייתה לכך, ללא ספק, גם סיבה פסיכולוגית. ג'ורג' חי, אחרי הכול, בתקופת הנאציזם והפשיזם האיטלקי. זה לא היה נושא מופשט, ככל

שהדברים היו אמורים בו, אלא נושא שהשפיע השפעה עצומה ובסיסית ביותר על חייו ועל חייהם של רבים אחרים. ג'ורג' חשב כנראה שהוא ניהן בהבנה אינסטינקטיבית של רוח התקופה, פשוט מאחר שנחשף לה.

מאותם טעמים הצטרף אלי ג'ורג' בשנת 1965 בעריכת ה-*Journal of Contemporary History*. תחומי התעניינותי היו קרובים בזמנו לאלה שלו. כמה שנים קודם לכן כתבתי הן על תנועת הנוער הגרמנית הן על "הפרוטוקולים של זקני ציון", ושני הנושאים האלה היו, אם אפשר להתבטא כך, קרובים ללב. שנה קודם לכן מוניתי לעמוד בראש המכון להיסטוריה בת-זמננו ובראש ספריית וינר בלונדון. אני הייתי האיש שהגה את הרעיון ליסד כתב עת, אבל לג'ורג' היו הרבה יותר קשרים בתחום זה מאשר לי ותמונה כללית טובה יותר של מה שכבר נעשה בידי אחרים ומה שעדיין צריך היה להיעשות. אלמלא זה נראה שיזמתנו לא הייתה פורסת כנפיים, לא כל שכן ממשיכה בהצלחה לא מבוטלת במשך שנים כה רבות.

מדוע היסטוריה בת זמננו וכיצד להגדיר אותה? התשובה לשאלה זו לא הייתה מובנת מאליה בשום אופן בשנת 1965 כמו עכשיו. בדבר המערכת בגיליון הראשון של כתב העת ניסינו להדגיש את הנקודות שנראו לנו חיוניות בנוגע לפרסום החדש. עסקנו בקצרה בסוגיית הניתוק ובזמינותם של כיוונים, והצהרנו כי שדה המחקר והדיון יהיה אירופה במאה העשרים, משום שאחרי מאות שנים של אירופוצנטריות נטתה המטוטלת לקצה האחר, ואפנות עכשוויות הובילו להזנחתה של אירופה בת זמננו. אבל גם קבענו שכתב העת יהיה חייב להיות גמיש דיו כדי לפרסם מאמרים שבמבט ראשון ייראו חורגים ממסגרת ההתייחסות שלו, שכן קשה להתבונן באירופה במנותק משאר העולם. אם להסתפק בדוגמה אחת, אי אפשר לחקור את מלחמת העולם הראשונה מבלי להתייחס למגמות שמקורן בלב המאה התשע-עשרה. אני סבור שעמדנו יפה בהצהרתנו משנת 1966, ובחלוף השנים, ומשהתיעוד לגבי התקופה המאוחרת יותר הלך ונעשה זמין, התחלנו לפרסם יותר ויותר מאמרים על התקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה.

אני מדגיש את חלקו של ג'ורג' בעריכת ה-*Journal of Contemporary History* מאחר שהדבר איננו מופיע באוטוביוגרפיה שלו. הוא סיים לכתוב את טיוטת זיכרונותיו, אבל לא היה מסוגל, בשל חוליו הפתאומי האחרון, לעבור עליה בקפדנות ולמלא את החללים הבולטים ולהכניס את השינויים הנחוצים. ואולי הייתה זו צניעות, שכן ג'ורג' היה כמובן מודע לכך שבאמצעות כתב העת הוא קידם רבות את המחקר של שדה היסטוריה בת

זמננו. הוא שימש כעורך־שותף במשך שלושים ושלוש שנים. כאלף וחמש מאות מאמרים פורסמו בתקופה זו בכתב העת, ורבים מהם תורגמו לגרמנית, לאיטלקית ולשפות אחרות. אף ראו אור עשרות ספרים שהתבססו על מאמרים שהופיעו בו לראשונה. אין הרבה מחקרים העוסקים באירופה במאה העשרים שאינם מציינים מאמרים שהתפרסמו לראשונה ב־*Journal of Contemporary History*, למעט אולי מחקרים בעלי התמחות מיוחדת. אשר לתחומי ההתעניינות של ג'ורג' עצמו, הוא תמיד חזר לנושא הפשיזם. זמן קצר אחרי מותו פורסמה גרסה מורחבת מאוד של מאמר שנכתב במקורו בשנת 1979 'Towards a General Theory of Fascism' (לקראת תאוריה כללית של הפשיזם). הכותרת מטעה אולי מעט, מאחר שג'ורג' היה הראשון להודות כי ההבדלים בין הפשיזם לסוגיו, בין גרמניה לאיטליה, בין תנועות שתפסו את השלטון לבין אלה שנשארו באופוזיציה – ההבדלים הללו היו כה בולטים עד שתאוריה כללית המכסה את כולן תישאר רחוקה ולמעשה בלתי אפשרית לנצח. הוא הראה כי הדגש על גורמים כלכליים וחברתיים, ששלט זמן כה רב בכיפה כהסבר לתופעת הפשיזם, תרם אך מעט לחקר הנושא. המחקרים המדוקדקים ביותר הוכיחו כי הנאציזם נהנה מתמיכה של כל המעמדות, ואף שהצליח באזורים הפרוטסטנטיים של המדינה יותר מאשר באזורים הקתוליים, אפילו בתחום זה לא היה ההבדל מכריע. ציבור הבוחרים הנאצי היה אמורפי: הנאצים נהנו מתמיכה חזקה בקרב המעמד הבינוני, אבל גם בקרב מעמד הפועלים קיבלו יותר קולות מאשר מפלגות השמאל. התעשיינים והבנקאים, למעט בודדים יוצאים מן הכלל, לא תמכו בהיטלר לפני תפיסת השלטון בשנת 1933, פשוט משום שהנאצים היו קיצוניים מדי ולא צפויים במיוחד. מאפייניו הייחודיים של הפשיזם היו אופיו המהפכני, הדגשים שהוא שם על הנוער כסמל לחוסן ולפעולה ועל המיסטיקה הלאומית. השמאל בגרמניה ובאיטליה התקשה להתמודד עם החוויה של מלחמת העולם הראשונה, ואילו הנאציזם והפשיזם שגשגו בעטיה. מוסה האמין כי גורמים תרבותיים, ולא דווקא כלכליים, מילאו תפקיד בולט בעליית הפשיזם ובניצחונו, וגרס כי אין אחיזה לטענה שהתרבות הפשיסטית סתה מן הזרם המרכזי של התרבות האירופית, שכן היא קלטה את מה שקסם בה להמונים יותר מכול: "למעשה, הוא (הפשיזם) התמקם בלב הזרם המרכזי הרבה יותר (טוב) מאשר הסוציאליזם, שניסה לחנך את הפועל ולעדן את טעמיו. הפשיזם לא ניסה לעשות זאת; הוא קיבל את העדפותיו של האדם הפשוט ורתם אותן למטרותיו". טענה זו זקוקה אולי לשכלול נוסף, מאחר שלא הייתה תרבות

אירופית אחת של הזרם המרכזי אלא כמה וכמה תרבויות. הפשיזם שאב את רעיונותיו ללא ספק מאחת המסורות הללו, מסורת שהייתה אפנתית בתפר שבין המאה התשע־עשרה למאה העשרים, אך דחה מסורות אחרות כגון הדמוקרטיה, הליברליזם ומסורת הנאורות.

האם יש לפשיזם עתיד? האם חזקה על תנועות לאומניות בעידננו שיהפכו למעין גרסה מעודכנת ויעילה של המגפה שהשתוללה בשנות השלושים? בשעה שכתב את הדברים, כמעט לפני שלושים שנה, נשמע מוסה אופטימי: לא נראה היה לו סביר שאירופה תחזור על הניסיון הפשיסטי או הנאצי. לנגד עיניו עמדו ללא ספק מערב אירופה ומרכזה, אבל מה באשר למזרח היבשת, לבלקנים ולעולם שמחוץ לאירופה? הוא הוסיף אוהרה נבואית: הלאומנות התוקפנית עדיין משתוללת, והיא הרי הכוח הבסיסי שהפך את הפשיזם לאפשרי מלכתחילה. כוח זה לא רק נותר בעינו אלא אף מתעצם, ככוח המאחד העיקרי הפועל בקרב עמים ואומות. סכנת הצלחתה של הפנייה לסמכותנות הייתה קיימת תמיד, ואין זה מעלה או מוריד עד כמה שונה היא מצורותיה המוקדמות יותר.

הסכנות לחירות ולציוויליזציה נראו פחותות בעת ההיא מאשר בשנות השלושים, כאשר ג'ורג' מוסה הצעיר גילה ואימץ את האנטי־פשיזם בדאונינג קולג' בקיימברידג', אבל הן בוודאי לא נעלמו. כשם שהניסיון הפוליטי של שנות השלושים השפיע השפעה מכרעת על עיסוקיו האקדמיים בעולם שלאחר המלחמה, כך עתידים תלמידיו ותלמידי תלמידיו להמשיך במסורת זו, כדי להבין ולהסביר את המקורות לתחושות ההתמרמרות ולסכנות של העולם בהווה.

מול פני ההיסטוריה הוא חיבור אוטוביוגרפי של ג'ורג' מוסה, היסטוריון דגול ומורה מחונן, שהיה, כעדותו שלו, בן מובהק של המאה העשרים. מוסה, צאצא של אחת המשפחות היהודיות-הגרמניות העשירות ביותר, מספר בלשון קולחת ובהומור דק על ילדותו כנער ביישן בברלין בשלהי רפובליקת ויימאר, על נדודיו לשווייץ ולאנגליה לאחר עליית הנאצים לשלטון, על לימודיו בקיימברידג', על הגירתו לארצות הברית ועל המשך דרכו בה עד שהפך לאחד ההיסטוריונים הגדולים במאה העשרים. סיפור חייו קורע צוהר אל נבכי המורכבויות והסתירות של מאה זו.

מוסה היה היסטוריון של הרנסנס בהכשרתו. עם זאת הוא עיצב יותר מכל היסטוריון אחר את הדרך שבה אנחנו מבינים את הפשיזם האירופי, את הרקע והמהות של הרייך השלישי ואת ההיסטוריוגרפיה הליברלית של אירופה המודרנית במאה העשרים. הוא פרסם ספרים רבים על כך וסלל את הדרך בחקר נושאים שונים. בספרו **מול פני ההיסטוריה** הוא מתאר את תחומי התעניינותו המגוונים ואת קשריו עם אוניברסיטאות בכל קצוות תבל ועם חוקרים בעלי שם. הוא אף מייחד פרק שלם לשנים הארוכות שבהן לימד באוניברסיטה העברית בירושלים. האוטוביוגרפיה משרטטת דמות ייחודית ויוצאת דופן, גם בצניעותה וגם במקוריותה, והקריאה בה תרתק הן את אלה שהכירוהו הן את אלה המבקשים להכירו.

על העטיפה:

ג'ורג' לי מוסה, התמונה מעיזבונו של המחבר.

0 01850000505 0
דאנאקוד 185-505

מחיר מומלץ: 94.40 ש"ח

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קידר